

Před sto lety se narodil Josef Stavěl

Před sto lety (12. 3. 1901) se narodil univerzitní profesor PhDr. Josef Stavěl, jeden ze členů první kohorty psychologů, kteří ve dvacátých letech v nezmapovaném terénu vytyčovali stezky nové vědě. Vzpomínka na jeho dílo není jen historickou povinností, ale mnohem více připomínkou tradic, z kterých se vyvíjela psychologie v Československu.

Když jsem v roce 1949 přišel na filosofickou fakultu, přednášel prof. Stavěl obecnou psychologii. Poslouchal jsem ho šest semestrů. Po úvodních kapitolách vykládal po celou dobu vnímání. Byly to stovky studií, experimentů a teoretických úvah, které analyzoval. Vracel se neustále ke sporům mezi empirismem a nativismem, vyvracel konstanční hypotézu, ze studií vyvozoval teoretické závěry, ale zároveň uváděl protiargumenty z jiných výzkumů. Poslouchali jsme jeho výklady se smíšenými pocity. Tolik zajímavých témat – osobnost, motivace, učení – a my se zabýváme po hodiny florovým kontrastem, dimenzemi čichových vjemů či konstancí tvarů. Ke zkoušce nám předepsal tehdejší učebnice – a za čas jsme poznali, že učebnice jsou zjednodušené, nepřesné, často zastaralé, a chceme-li se nějakým tématem řádně zabývat, musíme učebnice odložit a jít do pramenů. Vnímáním jsem se nikdy nezabýval – dokonce mne trochu odpuzovalo. Ale Stavělovo poučení, které nikdy nahlas nesugeroval, mne provází dodnes.

Josef Stavěl se narodil ve Znojmě jako druhorozené dítě v rodině právníka, vystudoval Gymnázium v Moravských Budějovicích, na filosofické fakultě se

rozhodl věnovat pozornost psychologii, i když vyhlídky na praktické uplatnění byly tehdy víc než problematické. Sledujeme-li jeho vědeckou cestu, s obdivem zjistíme, že mnohokrát předběhl dobu, a to i ve srovnání se světovým písemnictvím. Pokusím se to stručně doložit.

V roce 1942 předložil disertační práci Problém dresury. Dnes již málokdo ví, že experimentoval s čerstvě vylíhlými kuřátky ve svém studentském bytě – zprvu na podlaze a později i na desce stolu. Zjistil, že kuřátka rychle běhala za jeho rukou jako za kvočnou. Popsal v podstatě proces, který zhruba o 10 let později analyzoval K. Lorenz a nazval jej Prägung (vtištění).

Koncem dvacátých let pracoval Stavěl v Psychotechnickém ústavu Masarykovy akademie práce. Ředitelem se stal po odchodu doc. Forstera ing. Lerš, který se zabýval racionalizací práce. Stavěl byl pověřen psychologickým vyšetřováním. Ústav jednou navštívil prezident Masaryk – z jeho návštěvy je zachována fotografie. Zajímal se o metody práce a hlavně o praktické výsledky. Znal již ze svého pobytu v USA za 1. světové války některé testy i pojem validity testů a tímto směrem vedl své dotazy.

V roce 1929 Stavěl odešel do Bratislavy s pověřením vytvořit na Slovensku samostatný ústav. Stanovil si podmínku, že to bude ústav vědecký, který bude nejprve vyvíjet potřebné metody. Nebudou mechanicky přejímány z ciziny, ale budou vycházet ze specifických slovenských poměrů. Pak teprve budou dobře sloužit praktickým cílům. Prosazoval pojetí, že poznání osobnosti

Návštěva prezidenta T. G. Masaryka v Psychotechnickém ústavu (pravděpodobně roku 1927). Osoby zprava: Ing. Lerš (ředitel ústavu), T. G. Masaryk, PhDr. Stavěl (v bílém plášti), ostatní osoby pravděpodobně tvoří prezidentův doprovod.

Jedince může být založeno pouze na kombinaci různých metod, a že tedy psychodiagnostika musí být vícedimenzionální. Značné úsilí věnoval vytváření psychometricky ověřených testů, ale zároveň zdůrazňoval, že jsou v nich skryta mnohá úskalí, která je možno překonávat jejich kontrolou a ověřováním pomocí jiných metod. Ani po více než 70 letech toto varování neztratilo na aktuálnosti. V dnešní inflaci mnoha metodik, užívaných bez znalosti jejich výchozích předpokladů a bez pochopení jejich kulturního či sociálního pozadí, zní ještě věrohodněji.

Příkladem promyšlené kombinace kvantitativních technik zkoumání s jemnou kvalitativní analýzou získaných dat byly Stavělovy studie o lidských zájmech. I v oblasti psychologického poradenství postupoval osobitě. Proti mechanickému a jednorázovému vyšetřování mladých osob zdůrazňoval ideu systematického vedení pro volbu povolání. Opět idea, která se prosadila až za nějakých 40 let.

V roce 1936 se Stavěl na výzvu prof. Hendrycha a Tvrdeho v Bratislavě habilitoval spisem Hlad – příspěvek k analýze pudu. Vytvořil nejen jedinečné souborné dílo, ale v řadě aspektů předběhl světovou vědu jak v kritice některých pojmů, tak v pozitivní formulaci otevřených problémů. Jen namátkou: Stavělovo zdůvodnění strukturovanosti motivace a její hierarchie proti ještě dodnes mnohdy užívanému unitárnímu pojetí pudu; rozpracování složitého přediva alimentárního chování, včetně nejširších souvislostí s chováním sociálním. Pojetí speciálních hladů jako motivačních momentů se ve světové literatuře začalo objevovat až začátkem sedmdesátých let.

Snad stojí za zmínku Stavělovo východisko k metodám psychologického výzkumu, jak je formuloval v předmluvě ke své habilitaci: „Metodologicky vycházím z předpokladu, že skutečnost, k níž je poukazováno termínem pud nebo instinkt výživy, možno poznati jen vzájemnou kombinací metod a poznávacích hledisek. Jest třeba studovati zážitkový aspekt této skutečnosti, jest třeba studovati její vnější aspekt, tj. alimentární chování, ➔

➔ hlavně ovšem jeho primární, kongenitální formy, jest dále třeba studovati jednak somatické pozadí tohoto prožívání a chování, tedy vztahy psychosomatické, jednak pozadí sociální, tedy sociálně psychologické vztahy. Soudím, že jen tunelováním ze všech těchto stran lze se blížiti poznání dotyčných struktur v jejich dynamické výstavbě, složité vrstevnatosti a citlivosti. Snahu po záměrné syntéze metod, které byly v poslední době některými směry v psychologii vytyčovány jako nesmiřitelné protivy, nepovažuji za eklekticismus, nýbrž za nutnost, která je diktována zvláštní povahou předmětu psychologie.“

V Bratislavě začal Stavěl své dlouhodobé studie detailního rozboru instinktivního chování larev mravkolva obecného. Zaměřil se na rozbor konstrukční aktivity larev a prokazoval její plastičnost jak v intraindividuální, tak v interindividuální variabilitě. Rozsáhlá a ve své době opět unikátní monografie, doprovázená desítkami fotografický záběrů, zůstala v rukopise a byla z ní publikována jen malá část v podobě časopiseckého článku (O vlivu potřeby potravy na instinktivní činnost konstrukčního typu, Čs. psychologie, 1960).

Po návratu do Prahy v roce 1939 pracoval Stavěl v Ústavu lidské práce a pokračoval ve vyvíjení testů, které měly po válce sloužit k systematickému studiu vývoje české mládeže. Po válce jako profesor ovlivnil svými přesnými a detailně propracovanými přednáškami celou generaci studentů. Byla to škola kritického myšlení, jasného formulování problémů v celé složitosti

i s patřičnou zdrženlivostí ve vyvozování obecných závěrů – a to vše slohově vytríbeným jazykem.

Po předčasném odchodu do důchodu publikoval ještě monografii Antická psychologie. Psychologii sledoval již jen zpovzdálí, ale s patřičným nadhledem objevoval trendy, které si aktivní účastníci psychologického dění mnohdy neuvědomovali. Stavělovo dílo nebylo rozsáhlé, ale působilo jako výzva – ať již k následování, či k polemice. Mnozí z mé generace patří do Stavělovy školy – nikoli podle jména, ale podle stylu práce. Nevycházeli jsme vždy ze stejných východisek, neřešili jsme stejné problémy ani nevolili stejné metody, ale učili jsme se od něj kriticky myslet, přesně se vyjadřovat, chápat složitost psychologické problematiky a získali vědomí, že každé zjednodušení, každé rutinérství povede na scestí. Za tuto životní zkušenost zůstaneme prof. Stavělovi vděční.

Přece jen se vtírá jedna otázka: Prof. Stavěl mnohokrát předstihl svou dobu. Co chybělo k tomu, že Stavělovo jméno – ale i jména řady jeho vrstevníků – se nestala světovými? Snad někdy malé poměry, snad válka, která zabrzdila rozběh celé generace, a padesátá léta, kdy byli umlčovani, snad i jistý nedostatek důvěry v sílu vědy malého národa a snad i malá motivace publikovat ve světových jazycích. Snad by osud našich učitelů měl být poučením pro dnešní generace: Potřebujeme více sebevědomí, protože je v silách české psychologie konkurovat psychologii světové – alespoň v některých tematických okruzích.

Václav Břicháček